

Кале, културна тврдина

Kale, Cultural Fortress

НУ Музеј на современата уметност Скопје, октомври 2016
NI Museum of Contemporary Art Skopje, October 2016

Проектот е поддржан од Министерството за култура на РМ и Град Скопје
The project was supported by the Ministry of Culture of RM and the City of Skopje

Министерство за култура на
Република Македонија

Проектот Кале, културна тврдина се состои од еднодневна конференција одржана на 07.10.2016 год., изложба на проекти на студенти од Архитектонскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје одржана од 07 до 21.10.2016 год. и меѓународен отворен конкурс за идејни решенија за просторно уредување на брегот Кале во март 2017 година.

[The project Kale, Cultural Fortress is consisted of a conference held on 7th October 2016, exhibition of projects by the students from the Faculty of Architecture, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje on show from 07th to 21st October 2016, and an open competition on the concepts and designs for planning of the Kale Hill in March 2017](#)

Учесници и теми на конференцијата:

[Participants and themes at the conference:](#)

Зоран Петровски, НУ Музеј на современата уметност: **Кале, културна тврдина;**

[Zoran Petrovski, NI Museum of Contemporary Art: Kale, Cultural Fortress;](#)

Влатко П. Коробар, Архитектонски факултет – Скопје, УКИМ: **Калето - град помеѓу градови;**

[Vlatko P. Korobar, Faculty of Architecture - Skopje, UKIM: Kale – City Between Cities;](#)

Дамјан Цингарски, архитект, Општина Центар: **Локалната самоуправа и просторот на Калето;**

[Damjan Cingarski, architect at the Centar Municipality: Local Government and the Territory of the Kale Hill;](#)

Виктор Михајлов, архитект, Град Скопје: **Калето на градот;**

[Viktor Mihajlov, architect at the municipality of City of Skopje: The Kale Hill to the City;](#)

Ана Ивановска Дескова, Архитектонски факултет – Скопје, УКИМ: **За вредноста на објектот на МСУ и неговата околина;**

[Ana Ivanovska Deskova, Faculty of Architecture - Skopje, UKIM: On the Values of the Architecture of the Museum of Contemporary Art and its Surrounding;](#)

Јован Ивановски, Архитектонски факултет – Скопје, УКИМ: **Проектански стратегии за Калето;**

[Jovan Ivanovski, Faculty of Architecture - Skopje, UKIM: Project Strategies for the Kale Hill;](#)

Мароје Мрдуљаш, архитект, уредник на магазинот за архитектура и култура – ОРИС, Загреб:

За културните институции и нивните контексти во Хрватска;

[Maroje Mrduljaš, architect, editor of ORIS magazine for architecture and culture, Zagreb, Croatia: On Cultural Institutions and their Contexts in Croatia;](#)

Лучезар Бојадиев, ликовен уметник, Софија: **Места на мудроста**

[Luchezar Boyadjiev, Artist, Sofia, Bulgaria: Places of Wisdom](#)

Учесници на изложбата - студенти на Архитектонскиот факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје:

Ана Младеновска, Бојана Алексик, Илчо Илиевски, Стефан Маџовски, Стојанче Гоцков, Менде Фиданоски,

Гоце Стојановски, Марко Цоневски, Николче Арсов, Маја Јаневска Илиева, Ивана Топаловска Јовичиќ

[Participants at the exhibition – students from the Faculty of Architecture, Ss. Cyril and Methodius University in Skopje:](#)

[Ana Mladenovska, Bojana Aleksikj, Ilcho Ilievski, Stefan Madzovski, Stojanche Gockov, Mende Fidanoski,](#)

[Goce Stojanovski, Marko Conevski, Nikolche Arsov, Maja Janevska Ilieva, Ivana Topalovska Jovichikj](#)

ЗОРАН ПЕТРОВСКИ

8 ЗА МИРНИОТ БРЕГ НА СКОПЈЕ

ВЛАТКО П. КОРОБАР

12 КАЛЕ - ГРАД ПОМЕЃУ ГРАДОВИ

АНА ИВАНОВСКА ДЕСКОВА

**16 ЗА ЗГРАДАТА НА МУЗЕЈОТ НА СОВРЕМЕНАТА
УМЕТНОСТ И НЕЈЗИНАТА ОКОЛИНА**

ЈОВАН ИВАНОВСКИ

20 РЕАЛНОСТИ И ЗАМИСЛИ ЗА КАЛЕТО

МАРОЈЕ МРДУЉАШ

**26 ГРАДЕЊЕ НА КУЛТУРНИ ИНСТИТУЦИИ:
АРХИТЕКТУРА И ПРОЦЕСИ**

- ZORAN PETROVSKI
8 ABOUT THE PEACEFUL HILL OF SKOPJE
VLATKO P. KOROBAR
12 KALE - A CITY BETWEEN CITIES
ANA IVANOVSKA DESKOVA
16 ON THE MUSEUM OF CONTEMPORARY ART
AND ITS SURROUNDINGS
JOVAN IVANOVSKI
20 REALITIES AND CONCEPTIONS OF KALE
MAROJE MRDULJAŠ
26 BUILDING CULTURAL INSTITUTIONS:
ARCHITECTURE AND PROCESSES

ЗА МИРНИОТ БРЕГ НА СКОПЈЕ

Една ваква зграда се прави за широка комуникација со светот. Таа не е забутана во балканско сокаче, ами е исправена на овој брег откаде што со еден широк поглед се опфаќа и старото и новото Скопје и широките предели наоколу... Како бел лебед нека се раскрилува оваа зграда на мирниот брег на градот Скопје.

Блаже Конески - од говорот по повод инаугурацијата на зградата на Музејот на современата уметност на 13. ноември 1970 година.

Брегот за кој пред безмалку половина век со многу ентузијазам говореше Блаже Конески, предмет е на проектот Кале, културна тврдина со кој Музејот на современата уметност го актуелизира прашањето за просторното уредување на ова големо пространство, што како заборавен остров лебди над покривите и панорамата на Скопје. Наспроти брзата и масивна обнова на постземјотресно Скопје, во децениите по изградбата на Музејот на современата уметност во 1970 година, брегот Кале останува речиси негибнат. Урбанистичките планови сосема бегло го допираат овој простор генерално третиран под ознаката „заштитно зеленило“ и сè до неодамна под режим на забрана за изградба на трајни објекти поради можни археолошки наоѓалишта.

Денес сликата за Калето оддава вообичаен впечаток за долга транзициска замршеност и стихијна препуштеност на забот на времето. Освен релативно уредените паркови во непосредната околина на Музејот на современата уметност и на средновековната тврдина, останатата површина се непристапни предели обраснати со плевел и шут, руинирани

Zoran Petrovski

ABOUT THE PEACEFUL HILL OF SKOPJE

Such a building is constructed for broad communication with the world. It is not tossed into a Balkan alley; rather, it stands tall on this hill whence a wide view covers the new and old Skopje with the broad landscapes around it... May this building on the peaceful hill of the City of Skopje spread its wings as a white swan.

Blaze Koneski – speaking at the inauguration of the building of the Museum of Contemporary Art on November 13, 1970.

The hill of which Blaze Koneski almost half a century ago spoke with great enthusiasm is the subject of the Kale, a Cultural Fortress project, by which the Museum of Contemporary Art actualizes the issue of the physical design of this vast expanse, hovering over the rooftops and the panorama of Skopje as a forsaken island. Contrary to the rapid and massive reconstruction of post-earthquake Skopje, the hill of Kale remains virtually intact in the decades following the construction of the Museum of Contemporary Art in 1970. The urban plans quite vaguely touch this area generally treated under the label of “protected greenery”, which just until recently was under the ban on construction of permanent buildings due to potential archaeological sites.

патишта и патеки и морничаво застрашувачки амбиент со првото стемнување. Сликата на стихијност ја дополнуваат редица произволно распоредени привремени градби за домување подигнати во постземјотресниот период, кои не само што се во остра контекстуална спротивност со архитектурата и содржината на Музејот и на тврдината, туку еден дел од нив создаваат и физичка пречка што ги изолира овие две културно маркантни зданија од логичната меѓусебна комуникација.

Краткиот опис на урбанистички и концепциски неопределената позиција што од брегот Кале и по педесет години прави тоа сè уште да наликува на едно „забутаното балканско сокаче“ е неволјата што започнува да го следи Музејот на современата уметност, веројатно, набрзо по неговото отворање. Да биде уште поголема неволјата, агресивната градежна офанзива што последниве неколку години сè посилно и сè побескрупулозно ги дерогира и ги потчинува урбанистичките планови за узурпација и искористување на јавните простори во приватни интереси, носи вистинска опасност исклучително атрактивниот брег Кале наскоро да се најде под налетот на нова и долгорочно многу полоша стихија – градежната.

Проектот Кале, културна тврдина е мотивиран токму од овие согледувања. Тој има за цел да го сврти вниманието на јавноста на предностите и на големите потенцијали на овој драгоцен јавен простор во срцето на Скопје за искористување во полза на јавниот интерес. Со него, исто така, сакаме да ја поттикнеме потребата од јавна и стручна дискусија во конципирањето на насоките на неговото урбанистичко планирање. Како непосреден корисник на овој простор, Музејот на современата уметност е живо заинтересиран за идни просторни решенија што ќе придонесат за далеку посилна поддршка во работата на институцијата. Не е тешко да се замисли привлечноста на Музејот и неговата програмска понуда во ситуација во која брегот Кале би бил интегриран простор, каде што од тврдината преку музејот до „Француските гробишта“ и долу до кејот на Вардар се поминува како низ една добро осмислена рекреативна зона со простран и уреден парк, добри комуникациски врски со градот и со многу осветлени патеки, скулпторски инсталации, инвентивни архитектонски павилјони и разни други содржини.

Следејќи ја далеку послободно и посмело нишката за тоа кои и какви би можеле да бидат тие други содржини, дојдовме и до проектот Кале, културна тврдина, што започнавме да го развиваме во 2013 година во тесна соработка со Јован Ивановски и студентите на магистерските студии на Архитектонскиот факултет во Скопје. Резултатите од индивидуалните студии ни покажаа инвентивен распон на идејни предлози, а во целина ја определија нашата увереност дека во идниот урбанистички проект појдовната концепција за брегот Кале би требало да

Today the area of Kale gives the usual impression of long transitional fading, being spontaneously left to the elements. With the exception of the relatively landscaped parks in the vicinity of the Museum of Contemporary Art and the medieval fortress, the area consists of inaccessible landscapes overgrown with weeds and rubble, ruined roads and walkways and a dreadfully scary ambience as the night falls. The image of spontaneity is complemented by a number of arbitrarily arranged temporary housing objects erected following the earthquake, which not only have a strong contextual opposition with the architecture and the contents of the Museum and the fortress, but also some of them create a physical barrier that isolates these two culturally striking edifices from their logical intercommunication.

The short description of this urbanistically and conceptually undetermined position which, from the hill of Kale, even after fifty years still makes it look as if it is “tossed into a Balkan alley”, is the trouble that follows the Museum of Contemporary Art probably ever since it was opened. For the trouble to be even greater, the aggressive construction offensive that in recent years derogates and subjugates the urban plans with increasing strength and ruthlessness in order to usurp and use public space for private interests, brings a real threat for the tremendously attractive hill of Kale to soon find itself under the tide of a new and, on the long term, much worse catastrophic flood – the flood of construction.

The project Kale, a Cultural Fortress is fuelled by these insights. It aims to draw public attention to the advantages and the great potential of this precious public space located in the heart of Skopje, so that it is used to the benefit of the public interest. We also want to foster the need for public and expert discussion in the conception of the guidelines of its urban planning. As a direct beneficiary of this space, the Museum of Contemporary Art is vitally interested in future spatial designs that will contribute towards a much stronger support for the work of the institution. It is easy to imagine the attractiveness of the Museum and its program offer in a situation where the hill of Kale would be an integrated space, where one could walk from the fortress to the “French Graveyard” through the museum and down to the river bank of Vardar as through a well-designed recreational zone with a spacious landscaped park, good communication links to the city and numerous illuminated walkways, sculptural installations, inventive architectural pavilions and various other contents.

Following this thread of what these other contents could be in a far more liberal and brave fash-

се дефинира како единствена просторна целина наменета за културни содржини. Движејќи се по патеката на која се наоѓаат повеќето културни институции и која поаѓа од Националната галерија, преку Градскиот музеј, Камениот мост, театарот, операта, балетот, филхармонијата, чаршијата, Музејот на Македонија, црквата Св. Спас и Мустафа Пашината џамија, на крајот, или обратно речено на почетокот е Калето, скопскиот Акрополис, местото на двојното раѓање на градот Скопје – средновековното обележано со тврдината и модерното симболизирано со Музејот на современата уметност. И токму таа фортификација или цитадела, тој „град помеѓу градовите“ на проф. Влатко П. Коробар[1] „откаде што со еден широк поглед“ - како што забележува Конески - „се опфаќа и старото и новото Скопје и широките предели наоколу“ замислуваме и предлагаме да прерасне во културно утврдување.

За нас е од помало значење дали идните детални урбанистички проекти за Калето би предвиделе подигнување нови архитектонски и др. соодветни придружни содржини, или би останале на постојната дефиниција на „заштитно зеленило“ со внесување динамични, постојано променливи темпорални проекти од најразличен уметнички или архитектонски карактер. Тоа е прашање на отворена јавна и стручна дискусија, што веќе ја започнавме со овој проект, односно со студентските истражувања, конференцијата и со меѓународниот конкурс за кој се надеваме дека ќе биде наскоро распишан и ќе донесе многу нови и возбудливи идеи. Она што за нас во овој момент и во овие општествени околности е далеку позначајно е спречувањето и заштитата на Калето од натамошна „спонтанa“ фрагментација и покренувањето на јавната свест и политичката волја за враќање кон еден вистински голем проект каков што би можел да биде брегот Кале како културна тврдина, или парафразирајќи го уште еднаш Блаже Конески, отворен град за широка комуникација со светот.

ion, we came up with the Kale, a Cultural Fortress project that we started developing in 2013 in close collaboration with Jovan Ivanovski and the postgraduate students from the Faculty of Architecture in Skopje. The results of the individual studies revealed to us an inventive span of conceptual proposals and fully established our determination that the starting conception of the hill of Kale in the future urbanistic project should be defined as a sole spatial unit intended for cultural contents. Walking along the path where most of the cultural institutions are located which sets off at the National Gallery, through the Museum of the City of Skopje, Stone Bridge, the Theatre, Opera, Ballet, Philharmonic, Bazaar, the Museum of Macedonia, St. Spas Church and Mustafa Pasha Mosque, the end or rather the beginning is marked by Kale, the Acropolis of Skopje, the place of the double birth of the City of Skopje – the fortress marking the medieval and the Museum of Contemporary Art symbolizing the modern. And it is precisely this fortification or citadel, this “city among cities” by Professor Vlatko P. Korobar[1] “whence a wide view” – as noted by Koneski – “covers the new and old Skopje with the broad landscapes around it” that we envisage and propose to grow into a fortress of culture.

To us, it has very little meaning whether the future detailed urbanistic projections for the hill would include erecting new architectural and other appropriate supporting contents or they would remain under the existing definition of “protected greenery” with the introduction of dynamic and everchanging temporary projects of various artistic or architectural character. It is a matter of open public and expert discussion that we already introduced with this project, i.e. with student researches, the conference and the international competition that we hope will soon be announced, bringing many new and exciting ideas. What is far more significant to us at this moment and in these social circumstances is the prevention and protection of Kale from any further “spontaneous” fragmentation, as well as raising public awareness and political will to return to a truly grand project that the hill of Kale could be as a cultural fortress; or to paraphrase Blazhe Koneski once more: an open city for broad communication with the world.

[1] Влатко П. Коробар, *Кале – град помеѓу градови*, види во текстуалните прилози понатаму во овој каталог. / Vlatko P. Korobar, *Kale – a City Among Cities*, see textual attachments in the remainder of this catalogue.

КАЛЕ - ГРАД ПОМЕЃУ ГРАДОВИ

Набљудувањето на скопското Кале како „град помеѓу градови“, срамежливо референцира на Освалд Матијас Унгерс и неговите „градови во градот“, но истовремено кокетира со една раширена перцепција за Скопје. „Град помеѓу градови“ сака да укаже на една карактеристична скопска состојба и да провоцира размислувања што ќе се одразат врз позицијата на скопското Кале во целината на градот. Имено, во Скопје со децении опстојува претставата за поделеноста на градот на два дела. Иако прва доаѓа на ум, тука не мислиме на поделеноста по некаков етнички принцип или етнички линии, иако за волја на вистината таквата перцепција е многу честа, туку мислиме на фактичката урбанистичка и архитектонска поделба на градот што датира од првата половина на дваесеттиот век, во која левата страна го претставувала традиционалниот балкански град, а десната страна стремежот кон европеизација на градот и градското ткиво. Токму на таквото концептуално распаѓе стои скопското Кале.

Иако сите урбанистички планови за Скопје, изработени во првата половина на дваесеттиот век се обидуваат да ја премавнат ваквата состојба, таа опстојувала во нагласена форма долго по Втората светска војна сè до земјотресот од 1963 година, наспроти сите обиди за модернизација на градот. Сведоштво за ова е и обемната социолошка студија изработена за потребите на постземјотресниот развој на градот, што ја потврдила поделеноста на градот во просторна и функционална смисла.

Во постземјотресната констелација на сили поврзани со приоритетите на урбанистичкиот развој и со доктринарните ставови на структурата, Калето

Vlatko P. Korobar

KALE – A CITY BETWEEN CITIES

Looking at the Skopje Kale as “a city between cities”, with some restraint refers to Oswald Mathias Ungers and his “cities within the city”, but simultaneously flirts with a widespread perception of Skopje. “A city between cities” intends to highlight a characteristic Skopje condition and to provoke reflections on the position of Kale in the city as a whole. Namely, the notion Skopje as a city divided in two parts has persisted for decades. Although it first comes to mind, in this case we do not refer to the division along ethnic principles or lines, albeit this notion is widely spread. We refer to the actual urbanistic and architectural division of the city which dates back to the first half of the twentieth century, by which the left side represented the traditional Balkan city, while the right side represented the striving towards a ‘europeanisation’ of the city and its tissue. It is exactly on this conceptual crossroad that Kale is located.

Although all urban plans for Skopje completed in the first half of the twentieth century have tried to resolve this condition, it has persisted in an obvious fashion long after the Second World War and until the earthquake in 1963, despite all efforts for modernisation of the city. A witness to this statement is the extensive sociological study prepared for the post-earthquake development of

Слика 1: Калето во Генералниот регулациски план на Скопје, Димитрије Т. Леко, 1914 г. / Image 1: Kale in the Skopje Regulation Plan, Dimitrije T. Leko, 1914.

Слика 2: Калето во Генералниот регулациски план на Скопје, Јосиф Михајловиќ, 1929 г. / Image 2: Kale in the Skopje Regulation Plan, Josif Mihajlovikj, 1929.

Слика 3: Калето во Регулацискиот план на Скопје, Лудјек Кубеш, 1948 г. / Image 3: Kale in the Skopje Regulation Plan, Ludjek Kubeš, 1948.

е една од градските позиции што најдолго останале скоро недопрени. Во овој условен контекст на недопреност и поделеност можеме да зборуваме за град помеѓу градови, како иницијална позиција од која можеме да го градиме нашиот однос кон Калето и стратегијата за неговата нова улога во градот.

Калето реално претставува топографска, физичка бариера и сите обиди за негова суштинска интеграција во градот останале нереализирани. Калето, под што не го подразбираме само просторот на тврдината, и денес е првенствено геоморфолошка конфигурација што учествува во градските ведути, без целосно искористување на неговиот потенцијал во градењето на колективниот домен. Калето е последниот дел од централното градско подрачје чиј потенцијал ниту е сфатен ниту за среќа девастиран каков што е случајот со повеќето централно градски делови. Односот кон Калето во изминатиот век значајно се менувал со менувањето на владеачката урбанистичка парадигма. Овој однос и неговите реперкусии најдобро се илустрираат преку следење на два плански аспекта: неговата планирана изградба (или неизградба) и неговата сообраќајна поврзаност или поточно сообраќајна перфорација.

Во првонаградениот конкурсен труд на архитектот Димитрије Леко од 1914 година, работен според принципите на Камило Зите, Калето претставува едно од клучните места на новиот изглед на градот. Тоа е новиот градски акропол, на кој се сместени објектите на дворот, маршалатот и универзитетот во една централно компонирана целина кон која се пристапува со скали од подградието. Посебна улога имаат градските блокови на североисточната страна на Калето со кои тоа станува интегрална целина на градското ткиво. Во овој план за првпат се појавува идејата за сообраќајна врска под Калето и формирање на првиот градски сообраќаен ринг.

the city, which confirmed the division of the city in spatial and functional terms.

In the post-earthquake constellation of powers related to the priorities of urban development and the doctrinal stances of the profession, Kale was a location in the city which stayed almost intact. It is within this conditional state of intactness and division that we could refer to a city between cities, as an initial position from which to create our relation towards Kale and the strategy for its new role in the city.

Kale actually represents a topographic, physical barrier and all efforts for its substantial integration in the city have remained uncompleted. Kale, by which we do not consider only the space of the citadel, even today is only a geomorphological configuration which participates in the city vedute, without full exploitation of its potential in the constructing of the collective domain. Kale is the last segment of the central city area, the potential of which has neither been understood, nor devastated, as is the case with most of the city centre areas. The relation to Kale in the past century has changed immensely with the changing of the ruling urbanistic paradigms. This relation and its repercussions can be illustrated most vividly by tracking two planning aspects: the planned building areas on Kale (or their abolition) and its traffic connection or more accurately, its traffic perforation.

In the competition entry by architect Dimitrije Leko, based on the principles of Camillo Sitte, which won the first prize in 1914, Kale became one of the key points in the new appearance of the city. It became the new acropolis where the

Планот на Јосиф Михајловиќ од 1929 година во основа ги следи идеите на Лeko, но воведува модификации, што го опфаќаат и Калето кое се претвора во акропол на знаењето и науката, каде што се сместуваат универзитетот, студентските домови и зградата на научното друштво, но се напушта идејата за изградба на блокови, а најголемиот дел од просторот е претворен во парковско зеленило.

Кон крајот на четириесеттите години планот изработен од Лудјек Кубеш врз принципите на модерниот урбанизам го трансформира Скопје во нова линеарна конфигурација. На Калето се предвидува изградба на комплекс на музеи, а сообраќајницата под Калето се поместува на север и практично го најавува вториот ринг.

Конкурсниот труд на Кензо Танге го интегрира Калето со централното подрачје преку пешачка пасарела над тлото што го поврзува Градскиот

royal palace, the military chief-command and the university buildings were located in a centrally composed ensemble reached from the lower town through a grand flight of stairs. Special role was assigned to urban blocks in the northeastern part of Kale, for the purpose of aiding its integration with the neighbouring urban tissue. The plan introduced the idea of a traffic perforation of Kale and the formation of a traffic ring around the central area.

The plan of Josif Mihajlović from 1929 followed the ideas incorporated in Leko's plan, but introduced modifications by which the Kale area was transformed into an acropolis of knowledge where the university, student dormitories and the building of the scientific society were located. The idea of building urban blocks was abandoned and most of the area was turned into a park.

Замисла на Бојана Алексиќ / Conception by Bojana Aleksikj

сид со тврдината, симболично интегрирајќи ги двете утврдувања, од кои едното е вистинско, а второто метафорично „утврдување“. Сообраќајната врска се поместува кон запад и го просекува ридот, обезбедувајќи услови за оформување на големиот ринг. И во случајот на Танге, како и во планот на Кубеш, тврдината во поширокиот контекст е оставена како историски споменик во зеленило, во врска со тезата бр. 69 од Атинската повелба, според која спомениците опкружени со опскурни наследени делови треба да се раздвојат од нив и да потонат во зеленило. Во финалната, „деветта варијанта“ на планот за центарот пешачката пасарела се елиминира, и се прави широко премостување на булеварот „Гоце Делчев“, симетрично во однос на постојниот влез во Старата чаршија. На североисточната страна под тврдината се прави отворен аудиториум, а по сртот се планираат објекти од културата. Сообраќајната врска останува со истата траса, но се претвора во тунел што не ја нарушува топографијата на ридот.

Овој краток историски преглед на третманот на Калето во плановите од дваесеттиот век покажува дека, и покрај различните приоди, тие секогаш го препознавале исклучителното значење на овој простор за целината на градот. Неговата денешна состојба е показател на актуелното несфаќање на неговата улога и просторниот потенцијал, но и на несфаќањето на она што е суштествено градско, што се отчитува во односот и кон целината на градот и кон неговите делови. Токму таквата состојба ни дозволува да го третираме Калето како град помеѓу градови.

Проектот „Кале – културна тврдина“ е показател дека созрева времето во кое Калето од град помеѓу градови може да се претвори во еден од градовите во градот, дел од „федерацијата“ на посебни градски делови што го оформуваат градот-архипелаг, во кој архитектурата има посебно место во дефинирањето на колективното, бидејќи како што се застапува Унгерс, а подоцна и Колхас, „архитектурата не смее да се обраќа кон други дисциплини за да почне да разбира како се оформуваат колективни простори, туку треба да остане во рамките на сопствената дисциплина. Преку нудењето на снажна форма таа треба да понуди основа за непредвидливите и менливите животни состојби во неа... не архитектура како социјално инженерство, туку архитектура како архитектура“.

In the late forties, the plan of Ludjek Kubeš based on the principles of modern urban planning transformed the city into a linear configuration. The area of Kale was designated for a museum complex, while the road under Kale was dislocated towards north anticipating the second traffic ring.

The competition entry by Kenzo Tange integrated Kale into the central area through a raised passageway, linking the City Wall with the citadel, symbolically integrating the two fortifications, one of them real and the other a metaphorical one. The traffic connection was moved further towards west, cutting the hill and establishing the outer ring. In Tange's case, as was the case with the plan of Kubeš, the citadel in the wider context was left as a historical monument in a green area, according to guideline 69 of the Athens Charter, that monuments surrounded by obscure inherited areas should be retained in an open space. The final version of the plan eliminated the passageway, which was substituted with a wide pedestrian area over a major boulevard. An open auditorium and a number of cultural institutions were located in the area. The traffic connection retained the same location, although planned as a tunnel in order not to disturb the topography of the hill.

This short historical overview of the role that was assigned to Kale in the twentieth century plans shows that despite the different approaches, the plans have recognized the extraordinary importance of the Kale area for the entire city. The present state of Kale is a result of the current inability to comprehend its role and its spatial potential, and at the same time a result of the inability to comprehend what is essentially urban, manifested both in the treatment of the city and of its parts. It is exactly this condition which allows us to refer to Kale as a city between cities.

The project “Kale – a cultural fortress” clearly shows that the time is ripe for Kale to be transformed from a city between cities into one of the cities within the city, a part of the “federation” of discrete urban parts which form the city-archipelago, in which architecture has a special role in defining the collective, for as Ungers and later Koolhaas have proposed “architecture must not turn to other disciplines (...) to begin to understand how collective spaces are formed, but rather remain within its own discipline. By offering a strong form, it offers a grounding to the unpredictable and fleeting condition of life within it... not architecture as social engineering, but architecture as architecture”.

ЗА ЗГРАДАТА НА МУЗЕЈОТ НА СОВРЕМЕНАТА УМЕТНОСТ И НЕЈЗИНАТА ОКОЛИНА

Музејот на современата уметност е еден од симболите на постземјотресната обнова на Скопје најмалку по две основи. Најпрво, како последица на еден од низата гестови на солидарност упатени кон Скопје по земјотресот, како донација од околу 40 земји во светот започнуваат да пристигнуваат дела од модерната уметност (слики, скулптури, цртежи, графики). Акцијата, иницирана од познати уметници, историчари на уметноста, музеи и галерии ќе наложи првенствено потреба од создавање соодветна институција, а подоцна и изградба на објект што би ја вдомил ваквата специфична збирка. Донациите од различни точки од светот, дополнети со репрезентативната национална збирка, стануваат морална обврска и повод за создавање Музеј на современата уметност.[1] Понатаму, самата изградба на музејската зграда е изведена во духот на меѓународната солидарност за Скопје. Имено, уште во 1964 г., Полската влада предлага на градот да му подари проект за една значајна институција. Во 1966 г., на анонимен конкурс, распишан во Варшава со средства на Полската влада, победува трудот на групата „Тигри“ – во тоа време веќе реномираните полски архитекти Вацлав Клишевски, Еугењус Вјежбицки и Жежи Мокршински.[2]

За музејската зграда е доделена специфична локација, високо над Скопје, во непосредна близина на средновековната тврдина Кале – местото од каде што започнува да се развива средновековниот град. Ваквата позиција на своевиден Акропол над градот, од една страна сведочи за антиципираното значење на новиот музеј во рамките на македонскиот културен живот и е во согласност со особениот статус што музеите на современа уметност го добиваат во втората половина

Ana Ivanovska

ON THE MUSEUM OF CONTEMPORARY ART AND ITS SURROUNDINGS

The Museum of Contemporary Art is one of the symbols of Skopje's post-earthquake renewal on at least two grounds. As a result of one of the series of solidarity gestures addressed to Skopje following the earthquake, works of modern art (paintings, sculptures, drawings, prints) begin to arrive in a form of a donation from about 40 countries in the world. This movement, initiated by famous artists, art historians, museums and galleries, primarily imposed the need to create an appropriate institution and subsequently construct a building that will house that exceptional collection. Donations from around the world, in addition to the representative national collection, shall become a moral obligation and an occasion to create the Museum of Contemporary Art.[1] Furthermore, the construction of the museum building itself was completed in the spirit of the international solidarity for Skopje. As early as 1964, the Polish Government proposed to give the city a project for an important public institution. In 1966, the work by the group “Tigri” – including the already renowned Polish architects at the time Waclaw Klyszewski, Eugeniusz Wierzbicki and Jerzy Mokrzyński – won the anonymous competition announced in Warsaw financed by the Polish Government.[2]

на 20-тиот век.[3] Од друга страна, изградбата на новиот музеј е чин на додавање нова содржина во историски вредниот простор. Тој има за цел да ја анимира околината на археолошкиот локалитет, но и да се впише во една поширока културна зона, што, покрај тврдината, ја опфаќа и Старата чаршија, сите монументални споменици во неа и нешто подоцна изградениот Музеј на Македонија (комплекс сочинет од археолошки, историски и етнолошки музеј). На ваков начин, наместо како нова културна точка, Музејот на современата уметност може да се сфати и како дел од едно пошироко културно поле.

Објектот на Музејот на современата уметност е изграден во еден здив; изградбата започнува во април 1969 г., а свечено е пуштен во употреба на 13.11.1970 г., на денот на ослободувањето на градот Скопје. Следејќи ја тенденцијата на Модерната да создава самостојни објекти поставени во широки уредени предели, и објектот на Музејот на современата уметност е замислен и е реализиран како слободно-стоечка зграда, независна и автономна во однос на секаков контекст. Самата локација на Музејот нема јасни физички граници; тој е сместен во поширок, зелен, неизграден простор со потенцијал во иднина да прерасне во парк на скулптурата. Во однос на архитектонскиот израз, станува збор за просторно-волуменска структура сочинета од два, меѓу себе поврзани функционални волумени. Во силуетата кон градот доминира белиот хоризонтален кубус на големата изложбена сала што виси во воздух над застаклено приземје со трем. Главниот влез на објектот се наоѓа на спротивната страна; до него се пристапува со широко скалиште што ползи по теренот. Кон исток, покрај карактеристичниот профил на музејската зграда, со својот класичен растер силно е нагласен делот на сутеренот.

Слика 4: Музеј на современата уметност, Група Тигри, (Вацлав Клишевски, Јежи Мокшински, Еугењус Вјежбицки) 1970 г. / Image 4: Museum of Contemporary Art, Group "Tigers" (Waclaw Klysiewicz, Jerzy Mokrzyński, Eugeniusz Wierzbicki), 1970.

A distinctive location was allocated for the museum building, high above Skopje, in the vicinity of the medieval fortress Kale – the source whence the medieval city started developing. On the one hand, this position of Acropolis of its kind standing above the city is a witness of the anticipated meaning of the new museum within the Macedonian cultural life, in line with the outstanding status that museums of contemporary art held in the second half of the 20th century.[3] On the other hand, the construction of the new museum is an act of adding new contents to the space of historic importance. Its aim is not only to animate the surroundings of the archaeological site, but also to be included in a broader cultural zone, which in addition to the fortress also includes the Old Bazaar, all monuments therein and the somewhat later constructed Museum of Macedonia (a complex consisting of museum of archaeology, history and ethnology). Thus, instead of regarding it as a new point of culture, the Museum of Contemporary Art may be understood as a fragment of a broader cultural field.

The construction of the building of the Museum of Contemporary Art was quick. It started in April of 1969 and it was officially launched on 13.11.1970, the Liberation Day of the City of Skopje.

Following the tendency of modern architecture to create autonomous buildings placed within wider landscapes, the building of the Museum of Contemporary Art, too, is conceived and included as a freestanding building, independent and autonomous in any context. The mere location of the museum does not have defined physical boundaries; it is located in a wider, green, unconstructed space with a potential to one day grow into a park of sculpture. In terms of architectural expression, it is a spatial-volume structure consisting of two interconnected functional volumes. The white horizontal cube of the grand exhibition hall which floats over the glazed ground floor dominates in the silhouette from the city side. The building's main entrance is located on the opposite side; it can be accessed via a wide stairway which crawls over the terrain. Towards the east, in addition to the specific profile of the museum building, the basement is strongly emphasized with its classical raster. In the general division of the masses and their geometry, in the treatment of the outer cover, the materiality of the facades, the degree of glazing, the clarity of expression etc., the building undoubtedly speaks the language and aesthetics of modern architecture. It creates a background with a neutral character which allows the exhibited works of art to stand out.

Во основната поделба на масите и нивната геометрија, во третманот на обвивката, материјалноста на фасадите, степенот на застакленост, прочистеноста на изразот итн., објектот јасно говори со јазикот и естетиката на Модерната архитектура. Тој создава заднина со неутрален карактер пред која може да дојдат до израз презентираниите уметнички дела.

***

Постземјотресната обнова на Скопје е процес што се одвива во кус временски период од околу 15-тина години, со извонредно висок интензитет и широк фронт на работа. Оттука, дел од замислите ќе останат нереализирани или недовршени. Она што нема да биде завршено во периодот на интензивната постземјотресна обнова, поради различни политики на управување, никогаш нема ни да се доврши.

Денес, по безмалку цели 46 г. од пуштањето во употреба, музејската зграда се покажува сè уште доволно флексибилна да вдоми различни поставки. Од друга страна, нејзината непосредна околина сè уште е доволно неартикулирана, неуредена, со тек на времето и запустена, и има потреба од ревитализација и ставање во функција на Музејот и на пошироката културна средина. Свесни за вредноста на овој предел што во себе опфаќа два вредни културно-историски споменици, веројатно е вистинско време да се отвори прашањето за преобмислување на просторот и трансформација на неартикулираниот простор помеѓу Калето и зградата на МСУ. Институциите за заштита на културното наследство, како и институциите што ги креираат политиките на просторот честопати не само што ги исклучуваат самите локалитети / објекти од вредност од каква било потенцијална интервенција туку предлагаат и широки појаси – заштитни зони околу значајните историски структури како територии со посебен третман при планирањето. Ваквиот пристап е со цел да ги заштити вредните историски структури (привремено или трајно) од инвазивните современи градежни практики и да го намали или да го спречи притисокот на градот што расте, да дојде неприродно блиску до нив. Ова е, веројатно, најлесниот начин, барем времено да се оттурне и да се одложи проблемот на изградбата. Од друга страна, ваквиот пристап честопати на подолг рок исклучува секаква мисла за развој на местото. Забраната, на долг рок може да значи умртвување на просторот; просторот станува своевидна историска заднина пред која се одвива животот на градот. Забраните од овој вид може да водат кон создавање конзервирани пејзажи што поради својата стабилна и статична состојба постепено излегуваат од менталната мапа на граѓаните како места на активни случувања.[4] Европските градови познаваат многубројни примери на интервенции во високовредни средини - во непосредна близина / покрај / над / под / па дури и во самите заштитени локалитети, секогаш со тенденција на веќе постојната вредност да се додаде нова вредност, нов слој на значења, нови активности со кои ќе се анимира просторот; дејствување што ќе подразбере проектирање на просторот во состојба што претходно не постоела.

Замисла на Маја Јаневска Илиева / Conception by Maja Janevska Ilieva

***

The post-earthquake renewal of Skopje was a process that lasted for only about 15 years, with an exceptionally high intensity and wide work front. Therefore, some of the concepts remained unrealized or incomplete. The projects from the period of intensive post-earthquake reconstruction that due to various management policies were not completed, shall remain uncompleted.

Now, almost 46 years from the opening, the museum building still proves itself to be flexible enough for various installations. On the other hand, its near surroundings still remains unarticulated, abandoned overtime, in need of revitalization and placement into function of the museum and its wider cultural environment. Aware of the value of this area/territory which contains two valuable cultural and historic monuments, this just might be the right time to open the case of reconsideration of the space and transformation of the unarticulated space between the fortress Kale and the building of the Museum. The institutions for protection (of cultural heritage), as well as the institutions that create the spatial policies often not only exclude the localities/buildings of value from any potential intervention, but also propose broad bands – protective zones around important historical structures as territories with distinctive planning treatment. This approach is taken in order to protect the valuable historical structures (temporarily or permanently) from invasive contemporary construction practices and to reduce or prevent the pressure of the growing city to come unnaturally close to them. This is probably the easiest way, to at least temporarily push away and postpone the problem of construction.

Во случајот на непосредната околина на Музејот на современата уметност и тврдината Кале постојат голем број можни проектантски стратегии и тактики што би воделе кон трансформација на повеќе неартикулираниот отколку конзервиран пејзаж (што веќе речиси 50 години е во една непроменета состојба), а кон создавање активен пејзаж. Пристапите кон една ваква задача и можните архитектонски постапки може да се движат во широк распон – од меко уредување на пејзажот, обезбедување подобра пристапност и поврзување на локацијата, точки за одмор и набљудување, времени структури, сè до нови објекти со траен карактер како нови културни места во веќе постојното културно поле.

On the other hand, such an approach often excludes any thought on the development of the location on a long term basis. Long term bans may bring mortification of the space; it becomes a kind of historical background, behind the life of the city. Such bans may lead towards creation of conserved landscapes which due to their stable and static condition gradually disappear from the mental map of the citizens as locations of active developments.[4]

European cities are known for numerous examples of interventions in areas of high value – near/beside/over/below/and even within protected locations, always with a tendency to add new value to the existing one, a new layer of meaning, new activities that animate the space; actions which involve (re)design of the space into a state that did not exist before.

In the case of the surroundings of the Museum of Contemporary Art and the Kale fortress, there is a large number of potential design strategies and tactics that may lead towards transformation of the unarticulated rather than conserved landscape (laying into an unchanged condition for almost 50 years), leading towards the creation of an active landscape. The approaches to such a task and the possible architectural actions may have a wide range – from soft landscaping, providing better accessibility and connectivity to the location, resting and observation areas, temporary structures, to new permanent facilities in the form of new cultural sources in the already existing cultural field.

[1] Одлуката за создавање на Музејот на современата уметност ќе ја донесе Собранието на Град Скопје, на 12.2.1964 г. / The decision on the construction of the Museum of Contemporary Art was adopted by the Assembly of the City on Skopje on 12.02.1964 г.

[2] Комисијата е во мешан состав – во еден дел полски архитекти, Драгољуб Ставрев како претставник од Собранието на градот Скопје, Борис Петковски – првиот директор на Музејот на современата уметност и др. За одбележување е дека на Конкурсот се пристигнати 89 труда. Еден од забележителните конкурсни предлози е, секако, револуционерниот труд на Оскар Хансен, кој, сепак, останува премногу радикален за дадениот контекст. / The committee had a mixed structure – polish architects, Dragoljub Stavrev as a representative of the Assembly of the City of Skopje, Boris Petkovski – the first director of the Museum of Contemporary Art, etc. It is important to note that the competition received 89 entries. One of the most significant competition entries is the revolutionary work by Oscar Hansen, yet too radical for the context in question.

[3] Веројатно важно е да се укаже дека Музејот на современата уметност е создаден во време кога европската музејска практика врзана со модерната и современата уметност сè уште е во развој и подем. / It may be important to note that the Museum of Contemporary Art was created at a time when the European museum practice linked to modern and contemporary art was still under development and in progress.

[4] Во случајот на Музејот, ваквата постапка остава и простор за живуркање на различни структури непримерни на просторот, во својата намена и архитектура. / In the case of the Museum, this action leaves space for thriving of various structures unfitting for the space both in terms of purpose and architecture.

РЕАЛНОСТИ И ЗАМИСЛИ ЗА КАЛЕТО

На стратешки важно место во рамките на скопската котлина, во пресекот на природниот коридор на течението на реката Вардар и оската северозапад-југоисток по чија должина се издигнуваат повеќе ридести возвишувања (и по чија должина е изграден и скопскиот аквадукт и повеќе патишта), се издигнува и највисокото скопско брдо - Градиште.[1] На неговата најјужна точка, не случајно, пронајдени се мноштво материјални траги од долготрајно историско населување и користење на овој простор, што во временски рамки досегаат сè до периодот на неолитот. Најзачувани и во просторот највпечатливи се, секако, трагите од средновековната скопска тврдина - Кале, што е и основната причина поради која тој топоним неретко се употребува за именување и на целокупниот простор на брдото.

Врз конституирањето и доживувањето на просторот на Калето значајно е напоредното влијание на повеќе заемно противречни феномени што на повеќе различни нивоа соучествуваат и придонесуваат во формирањето на неговиот динамичен идентитет. Така, на пример, на пејзажен план, Калето истовремено може да се доживее и како простран и напуштен карпест остров чија фигура драматично се издигнува над панорамата на градот, но и како блага живописна падина по чија должина меко се распослани куќите на најстарите скопски маала. На морфолошки план, просторот е еден од неколкуте најголеми, но истовремено и најмалку изградени градски територии; притоа, историјата на просторот е и подолга и содржајно побогата од останатите градски делови што го формираат скопскиот урбан архипелаг. На културолошки

Jovan Ivanovski

REALITIES AND CONCEPTIONS OF KALE

The tallest hill in Skopje – Gradishte[1] rises at a strategically important location within Skopje's basin, at the intersection of the natural corridor of Vardar River's valley and the northwest-southeast axis, along which several hills rise (and along which Skopje aqueduct and many roads have been constructed). Not by coincidence, a multitude of material traces of enduring historical settlements and exploitation of the area which trace back to the Neolithic period have been found at its southernmost point. The traces of the medieval fortress of Skopje – Kale are the most preserved and most impressive ones in the area, which is the principal reason why the place name is often used to denominate the entire hill area.

The parallel influence of multiple mutually contradictory phenomena which take part at different levels and contribute to the creation of its dynamic identity are important in the constitution and experiencing of the Kale area. For instance, in terms of landscape, Kale can be experienced both as a vast deserted rocky island, the figure of which dramatically rises over the city skyline and as a mild picturesque slope, along which the houses of the oldest neighbourhoods of Skopje rest. In terms of morphology, the area is one of the largest and at the same time least constructed city territories; in addition, the history of

план, Калето претставува своевиден просторно-временски интервал во кој се допираат стариот и новиот, односно историскиот и модерниот град и начинот на живот во нив, но истовремено претставува и простор во кој тие заемно се поништуваат. Од сите овие причини, Калето зазема значајно место во историскиот развој на градот и претставува негов локалитет со исклучителни природни, пејзажни, историски, споменични и културни квалитети.

Во самото средиште на тој огромен „меѓупростор“ и таа своевидна „ничија земја“, симболично издигнувајќи се над топографски највисоката точка во просторот, изградена е иконичната архитектонска фигура на зградата на Музејот на современата уметност. Како и Калето, така зградата на Музејот е подеднакво противречна. Од една страна, нејзините чисти и рационализирани просторни односи ни малку не му пркосат на идиличниот карактер на пејзажот (па во таа смисла градбата и природата, односно архитектурата и местото совршено се преклопуваат и се надополнуваат едно со друго), но од друга страна, помеѓу Музејот и градот постои определен степен на одделеност и исклучивост, која е повеќе од само - физичка. Сликата, пак, на напуштениот „брег“ над кој лебди една осамена бела градба е исклучително моќна претстава што, како завршена и конечна, е толку силно втисната во визуелниот имагинариум на скопјани, што споменатиот простор го прави исклучително непогоден и деликатен за какви било сликовити архитектонски размислувања.

the area is older and richer in contents compared to the other parts of the city which form the urban Skopje archipelago. In terms of Culture, Kale is a space-time interval of its own kind where the new and the old, i.e. the historical and the modern cities and their way of life cross, at the same time being the space where they annul each other. For all these reasons, Kale plays an important role in the historical development of the city and represents a (its) site with outstanding natural, historical, landscape, monumental and cultural qualities.

The iconic architectural figure of the building of the Museum of Contemporary Art was constructed at the very centre of this huge “interspace” and this “no man’s land” of its own kind, symbolically rising above the topographically most elevated point of the area. The building of the Museum of Contemporary Art is as contradictory as Kale. On the one hand, its pure and rationalized spatial relationships do not dare to defy the idyllic character of the landscape (and in this sense the building and the nature, i.e. the architecture and the location perfectly overlap and supplement each other), but on the other hand there is a certain degree of separation and exclusion between the Museum and the city, which is more than just spatial. Then there is the image of the deserted hill above which a lonely white building floats, an exceptionally powerful

Замисла на Ана Младеновска / Conception by Ana Mladenovska

Исто така, континуитетот на планските политики на дефинирање на просторот како „заштитно зеленило“, очигледно не го дале посакуваниот резултат. Концептот на херметичко конзервирање на затекнатата, во значајна мерка - руiniрана состојба не само што е антиразвоен туку е и неодржлив. Соодветно, немањето идеи и предвидувања за иднината на просторот не само што не придонесува за негова ревитализација, туку дополнително ги разгорува неформалните процеси на трансформација на Калето и неговата транзиција кон спонтано колонизиран и програмиран простор.

Истражувања преку проект

Од гореспоменатите причини, во текот на речиси 70-годишната педагошка и научно-истражувачка активност на Архитектонскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, просторот на Калето претставувал професионален предизвик за повеќе генерации наставници од различни катедри, кои во повеќе наврати и на различни начини го отворале прашањето на неговиот иден развој. На покана и во соработка со кустос-советникот Зоран Петровски од Музејот на современата уметност од Скопје, последните истражувачки проекти за овој простор беа работени во рамките на темата насловена „Архитектонско репроектирање на објекти, места и простори“, а како завршна магистерска или дипломска задача на вкупно десет студенти[2] во учебните 2013/14 и 2014/15 година.

display which in being completed and final is so strongly imprinted in the visual imaginary of the people of Skopje that it renders the aforementioned space extremely inappropriate and delicate for any illustrative architectural considerations. Moreover, the continuity of planning policies for defining the space as “protect(ive)ed greenery” have clearly failed to achieve the desired result. The concept of (hermetic) conservation of the habitual, rather ruined condition is not only anti-developmental, but also hardly applicable. Correspondingly, the lack of ideas and predictions about the future of the area not only hinders its revitalization, but also additionally fuels the informal processes of transformation of Kale and its transition towards a spontaneously colonized programmed area.

Research through a project

Due to the aforementioned reasons, the area of Kale has posed itself as a professional challenge for several generations of professors from various departments in the nearly 70 years of pedagogic and research activity of the Faculty of Architecture, Ss. Cyril and Methodius University, who opened the question of its future development on multiple occasions and in various ways. At the invitation and in collaboration with the Curator-Adviser Zoran Petrovski from the Museum of Contemporary Art in Skopje, the latest research projects for this area were completed in the scope

Актуелната состојба на поширокиот простор на Калето, што ниту е соодветно поврзан, ниту е доволно функционален и каде што недостигаат и намени, но и поголема усогласеност помеѓу природниот пејзаж, архитектурата и јавниот простор, беше основен поттик за негово одново читање, толкување, вреднување и обликување. Основна намера на проектите беше да понудат една нова форма на ревитализација на Калето, потпирајќи се притоа врз архитектурата како на основна алатка за култивирање на просторот.

Спроведените истражувања имаа за цел тестирање на што е можно поширок спектар архитектонски концепти (во опсег од прагматични до најрадикални), насочени кон изнаоѓање нови содржини и облици што би придонеле кон ревитализација и анимирање на просторот. Границите на територијата што беше истражувана студентите самостојно ја утврдуваа во согласност со сопствените аналитички заклучоци, а како поттик кон опитувањето на своите креативни замисли не се бараше да се придржуваат кон важечките урбанистички планови за просторот.

Резултати и поуки

Студентските истражувања, завршно претставени во форма на идејни архитектонски и архитектонско-урбанистички проекти, аргументирано и на различни начини придонесоа кон појаснување на вистинските проблеми и недостатоци на просторот, што генерално може да бидат воопштени во неколку главни теми: комуникација, содржина и (архитектонска) форма.

Во однос на пристапноста на просторот, во аналитичкиот дел од истражувањата беше препознаена неопходноста од подобрување на поврзаноста на Калето со соседните делови од градот, но и на пешачките врски во рамките на неговите граници. Како одговор на овие проблеми проектите предлагаат воспоставување мноштво нови правци на движење низ територијата што се наменети за различни категории корисници, како и експериментирање со повеќе можности на совладување на висинската разлика помеѓу котата на градот и котата на Калето; преку долги и благи пристапни патеки, преку нови скалишни коридори, преку ескалатори и лифтови итн. Превреднувајќи го карактерот на постојните скалишни променади што водат до платото пред влезот на Музејот на современата уметност, повеќе проекти предвидуваат и воспоставување нови правци и протоколи на пристапување и кон самата музејска зграда.

Во програмска смисла, благодарение на поволната местоположба и поради големината на просторот, замислено е Калето да прерасне во средиште на културни, едукативни, туристички и рекреативни активности, што би се случувале во затворен или на отворен простор.

of the topic named “Architectural redesign of buildings, places and areas”, as the final master’s or graduate theses of 10 students[2] in total, in the academic years 2013/14 and 2014/15.

The principal motivation for the (a) new reading, interpreting, valuation and shaping was the current state of the broader Kale area which is neither properly connected nor sufficiently functional, devoid of more versatile purposes and greater harmony of the natural landscape, the architecture and the public space. The core intention of the projects was for them to offer a new form of revitalization of Kale, relying on architecture as the main tool for space cultivation.

The conducted researches aimed at testing the widest possible range of architectural concepts (ranging from pragmatic to most radical), in line with discovering new contents and shapes that would contribute to the revitalization and animation of the space. The boundaries of the territory researched was determined by students themselves according to their own analytical conclusions, without asking them to comply with the current urban development plans as an incentive to experiment with their own creative conceptions.

Results and Lessons Learned

The research done by students finalized in the form of conceptual architectural and architectural-urban planning designs have contributed towards the clarification of the true issues and weaknesses of the space in a reasonable manner and in different ways. They can be generalized in several main topics: communication, contents and (architectural) form.

In terms of accessibility of the area, the analytical part of the researches identified the necessity to improve the connectivity of Kale with the neighbouring parts of the city, but also pedestrian links within its borders. As a response to these issues, the projects propose the establishment of a multitude of new directions of movement throughout the territory intended for different user categories, as well as experimenting with a multitude of possibilities for overcoming the difference between the city’s elevation and Kale’s elevation; including long and mild access pathways, new stair corridors, escalators and elevators etc. By re-evaluating the character of the existing stair promenades that lead to the plateau in front of the entrance of the Museum of Contemporary Art, several projects propose the establishment of new directions and access protocols towards the museum building.

In terms of program, thanks to the favourable position and as a result of the vastness of the area,

Ваквата „нова понуда“ за просторот е со цел тој да привлече широк спектар на посетители и корисници кои би обезбедиле посетеност и активност на просторот во текот на целата година. Определени проектантски ставови се особено индикативни, како, на пример, добро аргументираната одлука од просторот помеѓу Музејот и Тврдината да бидат отстранети сосема неадекватните и супстандардни градби што придонесуваат за фрагментирање на целината на просторот. Важно е да се истакне и јасната намера на повеќето проекти за воведување нови уметнички („погонски“) точки, преку стратешко населување на територијата со уметнички резиденции во кои времено би престојувале, работеле и живееле уметници. Преку својата креативна работа, преку своето творештво, како и преку сопствениот животен стил тие би придонеле кон долгорочно консолидирање на просторот во своевидна културна „тврдина“. Во истиот контекст се и мноштвото вешти обиди за пејзажно и парковско уредување на дивата и тешко пристапна зазеленета површина и нејзина трансформација во биокултурен предел, на што се надоврзуваат и различните начини на решавање на проблемот на пристапот и паркирањето на возила.

Во формално-обликовна смисла, јасна е тенденцијата на проектите да се синтетизираат и да се развијат различни решенија што повторно би ги воспоставиле врските помеѓу заемно спротивставените феномени на природното и изграденото. Ваквата определба доведе до најразлични концепти насочени кон воспоставување дијалог помеѓу овие два спротивставени феномени, а со цел продлабочено преиспитување на нивниот заемен допир и нивниот премин од едно во друго. Некаде тоа е направено преку вешто мимикрично интегрирање на архитектурата во топографијата, додека во други проекти повеќе се негува континуитетот на модернистичката (и класичната) архитектонска традиција во која постои јасна разлика помеѓу градбата и природата, а каде што градењето во природен пејзаж е сфатено како рационална и прагматична постапка.

* * *

И покрај различните проектантски пристапи насочени кон решавање на проблемите на воспоставување подобри функционални врски на Калето со градот, збогатување на содржината и понудата на просторот и интегрирање на новите архитектонски облици во постојниот пејзаж (природен, архитектонски, историски, културен...), повеќето проекти делат низа од заеднички и стратешки определби. Основната е дека просторот на Калето и во иднина треба да ги задржи постојните пејзажни и просторни квалитети, со основна тенденција да прерасне во своевиден Културополис, односно место каде што граѓаните на Скопје, пред сè, ќе можат да ги артикулираат своите културни амбиции, способности и желби.

Kale is intended to grow into a centre of cultural, educational, touristic and recreational activities that would take place in enclosed and/or open place. This “new offer” for the area is given so that it can attract a wide spectre of visitors and users that would ensure attendance and activity in the area throughout the year. Certain design views are exceptionally revealing, such as the well-advocated decision to completely remove the inadequate and substandard buildings between the Museum and the Fortress that contribute to the fragmentation of the whole area. It is important to underline the clear intention of most designs to introduce new artistic (“driving”) points by strategically settling the area with artistic residences where artists would temporarily stay, work and dwell. They would contribute towards a long-term consolidation of the area into a cultural “fortress” of its own kind through their creativity and their work, as well as with their lifestyle. The multitude of skilful attempts for landscaping of the wild and heavily accessible green area and its transformation into a bio-cultural area go along the same lines, supported by various ways of solving the problem with accessibility and car parking.

In terms of formal shaping, the designs have a clear tendency to synthesize and develop different solutions that would re-establish the links between the contradicted phenomena of nature and buildings. This commitment gave birth to various concepts aimed at establishing a dialogue between such contradicted phenomena, in order to profoundly reassess their mutual contact and transition from one into another. In some cases, they act through skilful mimetic integration of architecture into the topography, while in other

Замисла на Николче Арсов / Conception by Nikolche Arsov

Иднината на Калето (како културна тврдина) е замислена како еден колективен проект за кој би биле одговорни сите оние кои имаат определба да го поддржат. Ваквите, пошироко утврдени рамки за иднината на просторот и понатаму дозволуваат да се манипулира и да се шпекулира со нијансите во содносот помеѓу изграденото и неизграденото, архитектонското и уметничкото, материјалното и симболичкото, културното и историското..., ставајќи ги и одмерувајќи ги рамо до рамо како би се постигнала колективна благосостојба.

Но, ова е само почетокот. Најтешкиот дел допрва доаѓа.

[1] Поимот упатува на постоење на урнатини од стар град или тврдина / From the Macedonian word "Gradishte" meaning ruins of an old city or fortress;

[2] На оваа тема работеа студентите Стојанче Гоцков, Ана Младеновска, Стефан Мацовски, Илчо Илиевски, Менде Фиданоски, Гоце Стојановски, Бојана Алексиќ, Марко Цоневски и Ивана Топаловска Јовичиќ (мастер студенти), како и Николче Арсов и Маја Јаневска Илиева (студенти дипломци) / The topic was covered by the students Stojanche Gockov, Ana Mladenovska, Stefan Madzovski, Ilcho Ilievski, Mende Fidanoski, Goce Stojanovski, Bojana Aleksikj, Marko Conevski and Ivana Topalovska Jovichikj (postgraduate students), as well as Nikolche Arsov and Maja Janevska Ilieva (graduate students).

designs the continuity of modernistic (and classical) architectural tradition is nurtured, with a clear distinction between buildings and nature, where construction in natural landscapes is seen as a rational and pragmatic act.

* * *

In spite of the various design approaches directed towards the resolution of the issues for establishing improved functional links between Kale and the city, enrichment of the contents and offer of the area, as well as the integration of new architectural forms in the existing landscape (natural, architectural, historical, cultural...), most designs share an array of joint strategic commitments. The cornerstone commitment is that the area of Kale should retain its landscape and spatial qualities in the future, with a core tendency to grow into a Culturopolis, that is a place where the citizens of Skopje will first and foremost be able to articulate their cultural ambitions, abilities and desires.

The future of Kale (as a cultural fortress) is conceived as a collective project that would be the responsibility of all those committed to support it. Such broadly defined frames for the future of the area still allow for manipulation and speculation of the nuances in the correlation between the constructed and unconstructed, architectural and artistic, material and symbolic, cultural and historical, evaluating them side by side in order to achieve collective welfare.

This, however, is only the beginning.
The hardest part is yet to come.

ГРАДЕЊЕ НА КУЛТУРНИ ИНСТИТУЦИИ: АРХИТЕКТУРА И ПРОЦЕСИ

Има веќе неколку децении како организациските, програмските па и архитектонските структури на клучните јавни културни институции, а особено на музеите, се предмет на дискусија, критика и барање нови патишта. Каква е улогата на музејот во контекстот на критиката на комодификација на уметничките артефакти и нематеријалните уметнички практики? Како да се оствари врската помеѓу музејот, како фиксиран простор и проширеното поле на уметноста? Кој е начинот на демократизирање на просторот на комуникација на уметничката содржина? Ова се веќе општи места, меѓутоа, дискусијата е далеку од завршена. Од друга страна, сведоци сме на пролиферација на помалку или повеќе конвенционални музејски простори и на туристификација на искуствата од посетата на музејските институции. Се чини дека музеите никогаш порано не биле повеќе критицирани, а истовремено и парадоксално, сè повеќе популарни. Слични, иако веројатно помалку драстични дилеми се врзуваат и за другите културни институции како што се библиотеките или просторите за перформативни уметности.

Со оглед на условите и на историските околности, тие дилеми во Хрватска во поново време се истражуваат на „органиски“ начин преку развојот на нови форми на организирање на културните практики и паралелно со освојувањето на нови простори за културата. Постсоцијалистичкиот период во деведесеттите години донесе два привидно сосема оддалечени процеси: урбаната деиндустријализација и демилитаризација, како и развојот на цивилното општество. Ако првиот процес доведе до празнење на просторните ресурси, често во средишните градски зони со сосема неизвесна судбина, другиот процес доведе до

Maroje Mrduljaš

BUILDING CULTURAL INSTITUTIONS: ARCHITECTURE AND PROCESSES

The organizational, program, and even architectural structures of key public cultural institutions, especially museums, have been the subject of discussion, critique and seeking new ways for several decades now. What is the role of museums in the context of the critique of commodification of artistic artefacts and intangible artistic practices? How can museums as immovable spaces be linked with the broad field of art? What is the manner of democratization of the space for communicating artistic contents? Albeit these are generic spaces, the discussion is far from over. On the other hand, we are witnessing proliferation of more or less conventional museum spaces and touristification of experiences from visiting museum institutions. It seems that museums have never before been as criticized as they are now, while at the same time, paradoxically, increasingly popular. Similar, although probably less drastic dilemmas, apply to other cultural institutions as well, such as libraries or performance art venues.

Due to the state of affairs and historical circumstances, these dilemmas have recently been explored in Croatia in an “organic” way through the development of new forms of (self)organization of cultural practices and in parallel with the conquest of new cultural spaces. The post-socialist

изградба на независна, хоризонтално организирана културна сцена, што стана и еден од главните носители на истражувачките и прогресивните уметнички тенденции со нагласено критички однос кон матрицата на општествената стварност. Со текот на времето дојде до добро познатиот сценарио во меѓународни рамки на апропријација на постиндустрискиот и поствоениот урбан пејзаж од страна на независната култура, со скромна, но сепак систематска поддршка од државните институции. Има редица такви примери, меѓу кои е вредно да се истакнат Центарот Ројц во Пула, големата бивша воена школа и касарна, што се претвори во место на динамичен и хетероген социјален и културен живот заснован врз моделите на кохабитација и нов вид самоуправање. Центарот Ројц е функционален со минимални просторни интервенции и практично без користење на архитектонско знаење, но токму затоа тој и не е опремен за посложени настани, а неговите просторни перформанси не се оптимизирани. Библиотека и идниот мултимедијален центар во Лабин се логичен пример на репрограмирање и апропријација, што започнува со илегално преземање на комплексот на бившиот рудник, спроведено од НВО Лабин арт експрес. ЛАЕ, како „алтернативни урбанисти“ уште во средината на деведесеттите години укажуваа на потенцијалите на просторот, а нивната активност најнапред се легализира и потоа преку архитектонско урбанистичко истражување во рамките на проектот New Croatian Lighthouses и јавниот архитектонски конкурс, на тој простор му се дава и намената. Неговата повеќекратно наградувана архитектонска

period in the 1990s brought two seemingly completely distant processes: the urban deindustrialization and de-militarization, as well as the development of the civil society. While the first process led to the depletion of spatial resources, often in central city areas with a completely uncertain future, the second process led to the creation of an independent, horizontally organized cultural scene, which became one of the main pillars of exploratory and progressive artistic tendencies with an especially critical attitude towards the social reality matrix. Over time, the internationally well-known scenario of appropriation of post-industrial and post-war urban landscape by the independent culture took place, with a humble yet systematic support by state institutions. There are many examples like this, among which the Rojc Centre in Pula, the grand ex-military academy and barracks is worth mentioning, which was transformed into a centre of dynamic and heterogeneous social and cultural life based on cohabitation models and a new kind of self-governance. The Rojc Center is functional with minimal spatial interventions, practically without using any knowledge of architecture, but that is exactly why it is not fit for more complex events, as its spatial performance is not optimized. The library and the future multimedia centre in Labin are a great example of logical succession of reprogramming and appropriation, which began with the illegal takeover of the former mine com-

Замисла на Стефан Маџовски / Conception by Stefan Madzovski

реализација произлезе од синергиското дејствување на независната сцена, архитектот и градската управа, покажувајќи ги со тоа потенцијалите на моделот на „органското“, постепено, но и долготрајно присвојување и преобликување на постиндустриските простори.

Покрај тоа сценарио, се јавува и едно специфично локално, а тоа е рециклирањето на просторните ресурси на институциите наследени од периодот на социјализмот што ги губат изворната форма и начи-

pound, done by the NGO Labin Art Express. LAE as “alternative urbanists” had been underlining the potential of the space since the middle of the 1990s, before their activity was firstly legalized and then the purpose of the space was set through an architectural urbanistic research within the project New Croatian Lighthouses and the public architectural competition. Its multiple award-winning architectural realization arose from the synergic actions of the independents

ните на финансирање. Токму тој процес се покажа како особено практичен, бидејќи не бараше некои поголеми инвестирања во просторната инфраструктура, така што, во бившите Домови на културата, денес атомизирани во помали единици и со хетерогени групи корисници, доаѓа до „интерполација“ на новите културни практики во такви простори. Екстреман случај на рециклирање е Домот на младите во Сплит, каде што се активира еден недовршен, предимензиониран и програмски застарен културен центар на социјалистичката младина. Тука станува збор за зграда проектирана за културни активности, но од сосема друг вид и за голема публика што е несоодветен за независната културна сцена во Сплит. По иницијалното илегално заземање на делови од зградата, со стратегијата на „парцелирање“ на зградата во помали, полесно совладливи сегменти, Домот на млади постепено се преуредува или привремено се активира и дејствува како катализатор на културните содржини.

Хрватските примери покажуваат лабав, но сепак читлив процес на паралелен развој на културните практики и на архитектурата во кои тие се сместуваат. Наместо архитектонската рамка однапред да се програмира, без јасни сознанија за реалните потреби, доаѓа до истовремено развивање на нови програми и уредување на просторите. Тие два развоја се work-in-progress, се менуваат брзините на преуредување и интензитетите на користење на просторот, со што се избегнува проблемот на фиксирана просторна рамка. Иако се произлезени од нужност и се овозможени со вишок расположливи просторни ресурси, еластичната, пулсирачка организација на архитектонската рамка и културните практики нудат интересен придонес во современите дебати за формите на културните институции.

[1] House of Culture was the name for major club-houses in the Soviet Union and the rest of the Eastern bloc. It was an establishment for all kinds of recreational activities and hobbies: sports, collecting, arts, etc.

scene, the architect and the local government, thus demonstrating the full potentials of the “organic” model, subsequent but long-term appropriation and reshaping of post-industrial spaces.

In addition to this scenario, there is also a specific local one, that is the recycling of spatial resources of institutions inherited from socialist times, which lost their original form and manner of financing. It was precisely this process that proved to be very practical, as it did not require large investments in the spatial infrastructure, so that former Houses of Culture [1], nowadays atomized into smaller units with heterogeneous user groups, were able to “interpolate” new cultural practices in such spaces. An extreme case of recycling is the House of the Youth in Split, where an unfinished, over-dimensioned and obsolete in terms of program cultural centre of the socialist youth was activated. It is about a building designed for cultural activities, but of a completely different kind and for a large audience, which is unsuitable for the independent cultural scene in Split. Following the initial illegal takeover of parts of the buildings, using a strategy of “parcelling” of the building into smaller, easily surmountable segments, the House of the Youth was gradually rearranged or temporarily activated and acts as a catalyser of cultural contents.

Croatian examples demonstrate an easy, yet legible process of parallel development of cultural practices and the architecture of their setting. Instead of pre-programming the architectural frame without clear understanding of the real needs, new programs are developed hand in hand with the arrangement of spaces. These two developments are work-in-progress as the gears of remodelling and the utilization intensity of the space change, thus avoiding the problem of a fixed spatial frame. In spite of emerging out of necessity and enabled by a surplus of available spatial resources, the elastic, pulsating organization of the architectural framework and cultural practices offer an interesting input to contemporary debates on the forms of cultural institutions.

Замисла на Менде Фиданоски / Conception by Mende Fidanoski

Издавач: / Publisher:
НУ Музеј на современата уметност Скопје, октомври 2016
NI Museum of Contemporary Art Skopje, October 2016

www.msuskopje.org.mk

За издавачот: / Editor in chief:
Лазе Трипков / Laze Tripkov

Куратори на проектот: / Curated by:
Зоран Петровски / Zoran Petrovski
Јован Ивановски / Jovan Ivanovski

Текст: / Texts:
Зоран Петровски / Zoran Petrovski
Јован Ивановски / Jovan Ivanovski
Влатко П. Коробар / Vlatko P. Korobar
Ана Ивановска Дескова / Ana Ivanovska Deskova
Мароје Мрдуљаш / Maroje Mrduljaš

Графичко обликување: / Graphic design:
Владимир Десков/ Vladimir Deskov

Фотографија: / Photography:
Маја Јаневска Илиева / Maja Janevska Ilieva

Превод на англиски: / Translation:
Таше Стрезовски / Tashe Strezovski

Лектура на македонски: / Proofreading in Macedonian:
Марика Толовска / Marika Tolovska

Печати: / Printed by:
Европа 92, Кочани / Evropa 92, Kochani

Тираж: / Copies:
300

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

711.432(497.711-751)(06.064)
72.012(497.711-751)(06.064)

ПЕТРОВСКИ, Зоран
Кале, културна тврдина = Cultural fortress Kale / [Зоран
Петровски и Јован Ивановски ; превод на англиски Таше Стрезовски ;
илустратор Ана Ивановска Дескова, Јован Ивановски, Владимир Десков].
- Скопје : НУ Музеј на современата уметност, 2016. - 32 стр. :
илустр. ; 21x26 см

Текст напредно на мак. и англ. јазик

ISBN 978-9989-199-82-0

1. Насп. ств. насл.
а) Кале - културна тврдина (Проект) - Каталогизација од изложби б) Јавна
скулптура - Македонија в) Рид "Кале" (Скопје) -
Урбанистичко-архитектонски проекти - Каталогизација од изложби
COBISS.MK-ID 102276874

